

Г.М. Стояцька

ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРНІ ЗНАННЯ: ОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Охарактеризовано основні тенденції та проблеми в філософській складовій сучасної вищої освіти. Розкрито потенціал континуальності як необхідної умови повноцінної реалізації освітнього потенціалу дисциплін гуманітарного блоку. Продемонстровано роль світоглядних адаптацій, які надають особистості гуманітарні знання в умовах перманентних соціальних трансформацій.

Ключові слова: *філософська освіта, гуманітарний дискурс, дискретність, континуальність, освітні трансформації.*

Охарактеризованы основные тенденции и проблемы в философской составляющей современного высшего образования. Раскрыт потенциал континуальности как необходимое условие полноценной реализации образовательного потенциала дисциплин гуманитарного блока. Продемонстрирована роль мировоззренческих адаптаций, которые предоставляют личности гуманитарные знания в условиях перманентных социальных трансформаций.

Ключевые слова: *философское образование, гуманитарный дискурс, дискретность, континуальность, образовательные изменения.*

In the research the author substantiates the main trends and problems of philosophical education in present days. In the article the potential of the concept of continuity is submitted. The continuity is presented as an important key for successful realization of educational potential of philosophical disciplines in a modern university. The peculiar world view adaptation of the humanities science to the personality in permanent social transformation is discussed. The problem of conceptual status of philosophy is the problem of space, which occupies philosophy among of spiritual practices and in the structure of human social consciousness. The research discusses the teaching of philosophical knowledge as the leading in training system, their role for the people with high creative potential in future. The proposed scientific approach supports and synthesizes the knowledge of experts of philosophy, history and theory of social communication.

Key words: *philosophical education, humanitarian discourse, discretion, continuity, educational transformation.*

Постановка проблеми. Радикальні трансформаційні зміни, які сьогодні переживають усі сфери життя українського суспільства, охоплюють і вищу освіту як невід'ємну складову комплексу тих галузей, що підлягають докорінному оновленню. Стан і роль дисциплін філософського блоку наразі викликає найбільше дискусій щодо їхнього майбутнього в системі українського університету. Галузь знання, покликана забезпечувати світоглядні адаптації особистості, не може не викликати зацікавленості, особливо стосовно структури та формату викладання. В цьому сенсі проблема уривчастості та дискретності, яка має місце в цій сфері, вимагає всебічного вивчення та прийняття відповідних рішень.

Аналіз досліджень та публікацій. Означена проблема на сьогодні є настільки широко обговорюваною, що практично не полишає простору реальної наукової дискусії у форматі конференцій та стратегій. З останніх варто відзначити: дискусійну панель щодо інституційних трансформацій філософської складової вищої освіти в рамках I Міжнародної конференції «Реформа вищої освіти в Україні» (28-29 травня 2015 р. - на базі Спільки дослідників вищої освіти України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка) та засідання робочої групи проекту реорганізації філософської освіти в Україні «Ребрендинг філософії: від університету до ліцею» (19 червня 2015 року - на базі Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Центру гуманітарної освіти НАН України та Українського філософського фонду). З огляду на прийняття нового закону України «Про вищу освіту» [6] та розширення автономії вищих навчальних закладів, досліджувана проблема в окремих її аспектах викликає стійкий інтерес науковців та освітян. У процесі вивчення даного питання автором приділено значну увагу аналізу дослідницьких позицій таких фахівців з перспектив сучасної філософії в структурі вищої освіти як М.В. Попович [3], С.В. Пролєєв, О.І. Хома, С.В. Шевцов, В.В. Лук'янець [4], К.Х. Момджян [5] та ряду інших. Окремий вплив на формування дослідницької концепції автора має синтез ряду думок П. Бурдьє [1, 2] щодо проблем і динаміки розвитку університетської науки в цілому.

Мета роботи: дослідити перспективи філософської складової вищої освіти з точки зору її системності та континуальності в процесі викладання, окреслити шляхи запобігання дисциплінарної сегрегації концептуальних складових гуманітарного блоку. **Завдання роботи:** розкриття об'єктивно існуючих проблем у філософському блоці вищої освіти для подальшого вдосконалення цієї змістовної складової освітньої діяльності та оптимальної реалізації її функцій.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття різко актуалізувався телеологічний потенціал гуманітарного знання в цілому та потенціал філософської освіти зокрема. На часі виявлення нових рішень трансформації гуманітарної складової вищої освіти в усьому світі та адаптації її до національних потреб. Зростання вартості телеологічного аспекту освіти, який був ключовим для Епікура, Сенеки, І. Канта, С. К'єркегора і який дозволяє аналізувати дійсність крізь призму людського цілепокладання й доцільності, є

одним з основних стимулів для змін у викладанні і навчанні. Проблеми цілей існування актуалізують проблему цілей діяльності та споріднені, дотичні до них питання ціннісного потенціалу науки взагалі.

У цьому сенсі надзвичайної актуальності набуває проблема співвідношення дискретного й континуального як основна для гуманітарної освіти. Розуміючи дискретність як аналог зв'язаності, системності, а континуальність як автономність, уривчастість (у термінології М. Кузанського «перервність» та «безперервність») ми можемо на сьогодні спостерігати парадигмальний зсув у всьому комплексі філософських досліджень: від дискретної, структурної, комбінованої парадигми до континуальної, системної, динамічної. Ці зміни багато в чому спровоковані становленням постнекласичної наукової картини світу та взаємопроникненням проблемних пошуків (як природничих, так і соціальних наук). На сьогодні вони мають значний вплив на завдання університетської освіти. Можна сказати, що дискретність і континуальність як дві моделі світобудови суттєво відображаються і в системі освіти. Зокрема, можна сказати, що зовнішня сегментація гуманітарного знання (його дисциплінарна сегрегація) спричиняє небезпеку внутрішньої сегментації нашої системи мислення. Один із провідних критиків системи університетської освіти П. Бурдьє в своєму есе «Університетська докса та творчість: проти схоластичних поділів» [2, с. 9] малює її як процес перманентного відтворення знань у свідомості наступних поколінь у спосіб, коли існують жорсткі зовнішні кордони компетенції науки, але водночас підтримується багатоманітність внутрішніх поділів, меж та ієрархій всередині окремого наукового поля. Посилаючись на Спінозу, Бурдьє вважає цей процес відтворення спричиненим певним корпоративним способом мислення (*obsequium*) – некритичним, неусвідомленим підкоренням існуючому соціальному порядку. Тобто система гуманітарної освіти сама себе відтворює у структурах мислення своїх учнів, які в подальшому відтворюватимуть цю дискретність знань уже у своїх майбутніх практиках.

Вказана проблема насправді містить сьогодні для суспільства стратегічну загрозу, адже саме суспільство за природою своєю – це комунікативний розум, а філософія ще з античних часів – це його спосіб діалогу, гарантія соціального взаєморозуміння. «Гуманітарний розум діалогічний за своєю суттю. Він спрямований на «іншого» відносно себе, ця спрямованість носить не стільки пізнавальний або гносеологічний, скільки герменевтичний характер розуміння. Гуманітарний розум здатен артикулювати ціннісне ставлення до себе, найближчого оточення, вітчизни, світу. Філософія багато в чому відповідальна за становлення гуманітарного розуму» [8, с. 21]. Отже, штучна «дегуманізація» освіти, спроби чого повсякчас спостерігаються у вищій освіті України, тобто вилучення або цілеспрямоване скорочення дисциплін гуманітарного циклу в структурі університетської освіти, насправді мають згубні наслідки для майбуття всього суспільства.

На жаль, варто констатувати, що під час викладання філософських дисциплін часто проявляються колізії та непорозуміння навіть по об'єктних параметрах їх дослідження, не кажучи вже про методологічні. Філософські знання не надають беззаперечних загальноприйнятих істин, а в умовах різких соціальних перетворень поле філософії постає ще й ареною ідейних суперечок і в жодному випадку не може уникнути проблемного способу вивчення і навчання в цілому.

Показово, що філософи і викладачі філософії протягом багатьох століть не можуть домовитись про те, чим, власне кажучи, філософія повинна займатись. Існує безліч різноманітних, таких, що часто виключають одна одну точок зору, які перебувають між собою у відносинах вельми складних, якщо не сказати антагоністичних. Ситуація у філософії докорінно відрізняється від ситуації в інших галузях знання. В цих останніх суперечки, як правило, носять парадигмальний характер – фахівці сперечаються про те, як саме слід вивчати об'єкт своєї науки, що ж стосується природи самого об'єкта, то непорозумінь зазвичай не виникає. В який саме спосіб вивчати реалії проблемного поля окремих позитивних наук – навколо цього і зосереджена переважна більшість методологічних суперечок конкретної пошукової сфери. Водночас, нерідко філософи однієї галузі, як правило, не можуть домовитись навіть стосовно об'єктних параметрів свої сфери знання.

Питання про концептуальний статус філософії – це питання про місце, яке займає філософія в системі духовних практик людини, про місце, яке філософія займає у структурі суспільної свідомості. Під час вивчення філософії у вищій школі постає питання, яке саме місце займає філософія серед інших інституалізованих форм свідомості; чи можемо ми взагалі розглядати філософію як особливий вид науки. Таким чином, ми намагаємось занурити філософію у певну родову форму духовної практики, що її оточує. Є й альтернативний підхід: коли філософія розглядається не як частина науки, моралі, релігії, а як самостійне духовне утворення із своєю власною концептуальною специфікою.

«Найбільша проблема філософії полягає в суперечці не з предмета філософії чи її можливого, потенційного об'єкта, а з приводу того, чи може взагалі філософія мати бодай якийсь предмет або об'єкт, оскільки вважається, що об'єкт або предмет є лише у когнітивних форм свідомості, а сфера діяльності філософії не належить до когнітивного пізнання і тому ані предмета, ані об'єкта не можуть мати в принципі» [5, с. 252].

Говорячи мовою науки, існує три уявлення про об'єкт філософії. Є так звана субстанційна трактовка, згідно з якою об'єктом філософії визнається навколишній світ з усім різнобарв'ям його життя, а предметом (оскільки вершина субстанційного розуміння – це, звісно ж, філософія Г.В.Ф. Гегеля) – проблема можливої єдності світу, що

розглядається у двох аспектах: аспекти всезагальності та аспекти цілісності. З точки зору даної трактовки філософії, для неї немає жодних об'єктних заборон – філософ не може вказати на щось, що, на його думку, філософія вивчати не повинна. Субстанційна концепція виходить із того, що до сфери вивчення філософії належить будь-який фрагмент дійсності за однієї умови: якщо цей фрагмент (як розумів це Г. Гегель) розглядається крізь призму субстанційної всезагальності як її момент.

Друга трактовка об'єкта філософії – антропологічна. Вона вже суттєво звужує об'єктне поле філософії та вказує також на те, що філософія вивчати не повинна. З точки зору цієї трактовки, предметом філософії є не світ, а людина. Тому в її коло проблем не входить сфера натурфілософії, тобто природи, розглянутої поза контекстом людського сприйняття та використання. Предметом антропологічної трактовки філософії є три варіанти можливого ставлення людини до світу: гносеологічне, праксеологічне та аксіологічне.

Нарешті, найбільш вузька трактовка об'єкта філософії – гносеологічна, навіть сцієнтистська, яка фактично редукує філософію до теорії пізнання (у класичному гуссерлівському варіанті або у варіанті представників аналітичної школи тощо).

Вочевидь, сьогодні ми можемо констатувати, що в університетському викладанні філософії і гуманітарних наук взагалі панує другий і третій типи розуміння сенсу й значення її предмета та призначення. Зазначену тезу можна проілюструвати таким прикладом: якби перед університетським фахівцями у сфері філософії або філософії права, політології, релігієзнавства, соціології, соціальної психології чи історії культури поставити завдання включити до свого курсу бодай одне питання з певної гостро резонансної соціальної проблеми, то ми побачимо, що фахівці, які називають себе гуманітаріями, в реальності не мають бодай якихось точок дотику щодо її вирішення. Характерною рисою окремих гуманітарних курсів на сьогодні стає їх надзвичайний догматизм, відсутність діалогічності та гнучкості у висвітленні ключових проблем, існування різноманітних крайнощів всередині самої окремої науки – з одного боку, а з іншого боку – штучне прагнення пристосувати міжнародний освітній досвід всупереч національним освітнім традиціям.

Виходить так, що онтологічні проблеми або питання можливості знання у формі всезагальності у свідомості студента абсолютно не інтегровані у його розуміння, наприклад, процесів боротьби за владу, небезпеки релігійного фундаменталізму або розсудкове обґрунтування моральних норм. Тобто споріднені навчальні дисципліни, покликані формувати цілісну синтетичну картину світу, насправді занурюють його свідомість у поле фрагментованих знань та цінностей. Саме тому, зазвичай, викладачі стикаються з випадками, коли студенти чомусь не здатні використовувати чи застосовувати

знання, отримані в одній із суспільних галузей, в іншій, навіть дотичній галузі.

Можна заперечити, що проблема плюралізму у гуманітарних науках завжди була їх характерною рисою і основною привабливістю, що начебто дозволяє студентам здійснювати серед безлічі думок і позицій свій свідомий і довільний вибір. Втім варто пам'ятати, що під час вивчення циклу гуманітарних наук студентам властиво формувати цілісну картину норм і цінностей, і в цій картині міждисциплінарні кола часто не лише перетинаються, але й збігаються. У цьому сенсі вважається шкідливим «заочна» аудиторна суперечка між фахівцями не лише стосовно об'єктних та предметних параметрів своїх наук, але й стосовно того, чи є у філософії об'єкт та предмет взагалі, чи є вона наукою, чи належить до когнітивних духовних практик.

Тому криза дискретності сучасного філософського знання небезпечна не виникненням різних уявлень про сенс філософії, а цілеспрямованими намірами абсолютизації цих відмінностей, спробами проведення глибоких демаркаційних ліній між власним «істинним» баченням філософських проблем і «хибним» баченням інших, спроби репрезентувати власний жанр філософствування як єдино можливий.

Питання відповідальності викладача не лише перед аудиторією, але й перед всією наукою зростають з огляду на підвищення соціальної вартості освіти в сучасному світі, метою якої є не лише формування фахівця, але й високоосвіченої особистості з конкурентно сформованою громадянською позицією, особистості, яка живе у світі, де освіта повинна буди соціальним ліфтом. Незважаючи на роки дискусії про необхідність реформування вищої освіти, більшість програм, як академічних, так і варіативних, сьогодні, як і раніше, покладаються на традиційні педагогічні підходи, зосереджені на вивченні студентами певного набору цінних думок без розуміння їх сенсу, що часто залишає студентів ізольованими від вимог і потреб майбутнього фаху. Під час викладання дисциплін гуманітарного циклу важко втриматися від суб'єктивних переваг «пріоритетності», від ціннісно-оціночних суджень тощо. Тому, вочевидь, найбільш затребуваним методологічним підходом у сучасних реаліях вищої школи має бути дисциплінарний синтез, який би дозволив уникнути крайнощів як примусового одностумства, так і хибної «видимості різноманітності». Зрозуміти, що таке людина, у чому її сутність і сутність людського суспільства, студент за допомогою викладача зможе лише в тому випадку, якщо розглядатиме їх як інтегрально цілісні, системні феномени. Саме такий підхід спрямований на формування ліберально орієнтованого менталітету, в якому системні переваги надаються координаційним, а не субординаційним зв'язкам.

Висновки. Перед сучасною вищою освітою стоїть безліч трансформаційних викликів. В умовах докорінного реформування гуманітарна складова вищої освіти відіграє найважливішу роль навіть

серед тих спеціальностей, які орієнтовані на професійну освіту для ринку праці, а не лише для сфери науки. Ця роль – адаптивна, покликана, перш за все, навчити сприймати світ у його тотальності, універсальності та цілісності, що, в свою чергу, дасть можливість зрештою пристосовуватись до швидкоплинних змін у структурі цього світу в умовах транзитивного суспільства.

Згідно з листом МОН до керівників вищих навчальних закладів від 11 березня 2015 року, в стратегії вищої освіти України враховано значення філософії та дисциплін філософського циклу як таких, що забезпечують системне формування світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти [7]. Фактично на державному рівні визнано, зокрема, ціннісний та когнітивний потенціал філософського знання і наголошено на важливості його освоєння майбутніми фахівцями незалежно від галузевої спрямованості, адже філософська складова освіти є фактором спрямованого впливу на професійну компетентність. Таким чином, варто зазначити, що, говорячи про «статус сучасної філософської освіти», ми тут маємо на увазі не лише її вузьке розуміння (підготовку студентів-філософів у рамках відповідних факультетів та спеціальностей), але, перш за все, широку трактовку – як невід’ємної частини вищої освіти взагалі. Проте таке усвідомлення значущості цієї сфери знань у сучасному світі вимагає також і докорінного перегляду принципів їх викладання та використання потенціалу континуальності філософського дискурсу через своїх носіїв – представників освітньої гуманітаристики.

Використана література

1. *Бурдьє, П.* Университетская докса и творчество: против схоластических делений / Бурдьё Пьер // Socio-Logos’96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. – М.: Socio-Logos, 1996. – С. 8-31.

2. *Бурдьє, П.* Практический смысл / Пьер Бурдьє. – СПб. : Алетейя, 2001. - 562 с.

3. Вимір раціональності як чинник європейської інтеграції України / [Мирослав Попович та ін. ; відп. ред. М. Попович] ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Наукова думка, 2014. – 291 с.

4. Індустрія наукових знань: вплив на соціогуманітарну сферу : монографія / Лук’янець В.С. та ін. ; відп. ред. В.Лук’янець] ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : УкрСІЧ, 2015. – 407 с.

5. *Момджян, К.* О кризисе фрагментации в современной социальной философии / Момджян К.Х. // Этнос, нация, ценности. Социально-философские исследования. – М. : Канон+. – 2014. – / С. 251–261.

6. Про вищу освіту : Закон України від 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>].

7. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін : Лист МОН Керівникам вищих навчальних закладів від 11.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://mon.gov.ua/files/normative/2015-03-11/3666/lmon_1_9_120_11032015.pdf]

8. Шевцов, С.В. Философия и преподавание: вызовы времени / Шевцов С.В. // Інноваційні процеси у просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : Інновація, 2015. – С. 20-22.

REFERENCES

1. *Burd'ye, P.* Prakticheskiy smysl / P'er Burd'ye. – SPb.: Aleteyya, 2001 g. – 562 s.

2. *Burd'ye, P.* Universitetskaya doksa i tvorchestvo: protiv skholasticheskikh deleniy / Burd'ye P'er // Socio-Logos'96. Al'manakh Rossiysko-frantsuzskogo tsentra sotsiologicheskikh issledovaniy Instituta sotsiologii Rossiyskoy Akademii nauk.. – M.: Socio-Logos, 1996. – S. 8-31.

3. Vymir ratsional'nosti yak chynnyk yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny [Tekst] / [Miroslav Popovich ta in. ; vidp. red. M. Popovich] ; The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Philosophy GSScovoroda. – Kyiv : Naukova dumka, 2014. – 291 s.

4. Industriia naukovykh znan: vplyv na sotsiohumanitarnu sferu : monohrafiia / Luk'yanets' V.S. ta in. ; vidp. red. V. Luk'yanets'. – K. : UkrSICH, 2015. – 407 s.

5. *Momdzhyan, K.O* krizise fragmentatsii v sovremennoy sotsial'noy filosofii / Momdzhyan K.H. // Etnos, natsiya, tsennosti. Sotsial'no-filosofskiye issledovaniya. – M. : Kanon+. - 2014. – S. 251–261.

6. Про вищу освіту : Закон України від 2014 [Electronic resource]. – // [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>]

7. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін : Лист МОН Керівникам вищих навчальних закладів від 11.03.2015 [Electronic resource]. // [http://mon.gov.ua/files/normative/2015-03-11/3666/lmon_1_9_120_11032015.pdf]

8. *Shevtsov, S.V.* Filosofiya i prepodavaniye: vyzovy vremeni / Shevtsov S.V. // Innovatsiini protsesy u prostori yurydychnoi osvity: realii, tendentsii, perspektyvy: Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Dnipropetrovs'k : Innovatsiia, 2015. – S. 20-22.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2015 р.